

Милован Данојлић

ПОЛОЖАЈ ПЕСНИКА

Захваљујући на признању којим сте почаствовали мене и моје дело, помишљам на бројне, превасходно мртве песнике којима би *Жичка хрисовуља* више пристајала него мени. Овом повељом су, пре седам столећа, додељивани дарови манастирима; њоме су утврђивана права и дужности како духовних лица, тако и световног окружења појединих манастира. Колико је безимених летописаца провело век у слабо осветљеним ћелијама, преписујући и тумачећи света завештања, и дописујући, успут, понеку забелешку о невеселим приликама у свету. А прилике су одувек биле невеселе, и многима се чинило да ће, колико сутра, почети смак света. Међу онима које је ово признање заобишло – јер га у прошлом веку није било – на првом месту стоји владика црногорски и пустињак цетињски, монах на положају световног владара: он је, у овом часу, најживљи и најактуелнији наш песник! У *Горском вијеницу* и у *Шћепану Малом* готово да нема ситуације коју сада, на почетку трећег миленијума, у Србији, око себе не препознајемо. Њихову актуелност потврђује и чињеница да их, последњих година, тзв. реформатори покушавају одстранити из школског програма, или их предочити у ублаженом, прочишћеном облику. Они то свакако не чине због погрешног представљања историјских собитија с краја XVII и XVIII века, већ због непријатних аналогича што им се, у овом тренут-

ку, неодољиво намећу. Најјача, и најпознатија места из тих спегова болно су применљива на наш садашњи положај; цео наш животни простор обухваћен је орловски продорним погледом, са највишег врха наше Спарте:

*Земља мала, одсвуд с̄т̄ијеишњена,
с муком један у њој о̄т̄с̄та̄ӣ може
какве силе њ̄ӯӣ ње зијевају;
за двос̄т̄рукос̄т̄ӣ ни мислӣӣ не т̄иреба.*

Тим разјапљеним чељустима, са седиштем у Скадру и у Травнику, у Бечу и у Стамболу, у новије време се придружила једна још опаснија немањ, решена, а и кадра, да опусте земљу свуколику; оновремени наши непријатељи, побеђени у балканским и у светским ратовима, добили су, на крају XX века, прекоокеанске покровитеље. Није потребна нарочито развијена моћ асоцирања и откључавања алузија да се докучи коме су, данас, упућени ови стихови:

*Ку̀го људска, да т̄ӣе Бо̀г̄ убије!
Али т̄ӣӣ је мало њ̄о̄ свије̄т̄а̄
т̄ӣе си својом злоишћу о̄т̄ировала,
но си о̄т̄иров адске своје душе
и на овај камен избљувала.*

Ни мамац, на који се лове душе и савести, није се супстински променио. У потрошачком друштву понуда је још шаренија и приамљивија:

*Па им њ̄оче демонски месија
лажне вјере њ̄ружа̄ӣ њ̄ослас̄т̄ӣӣце.*

Мешетари срећне будућности са свих страна нам нуде своје шарене лаже, под условом да се одрекнемо себе. „Хватају се убо̀зи пријеваром коју измишљају безбожници”, како је речено у *Псалмима* (10, 2).

Ако се око нас ништа битно није променило, није ни у нама; наш удео у растурању заједничке куће проклето је исти. Променила су се имена разбијача јединства па их, по нахођењу, можемо уписивати у црну књигу наше срамоте:

*Великаши, њ̄рокле̄т̄ӣе им душе,
на кома̄т̄ӣе раздробиле царс̄т̄во,
ср̄пске силе ѓрдно са̄т̄иријеше;
великаши, т̄ира̀г̄ им се ӯт̄ир’о,
рас̄т̄ире сјеме њ̄осијаше ѓрко,
т̄ӣе с њ̄им њ̄леме ср̄пско о̄т̄ироваше.*

Тај отров се, одувек, брзо и лако ширио кроз наш организам.

Слушајући и гледајући расправе које се воде у телевизијским студијима, колико смо већ пута препознали гласноговорника који је заробио себе у њуђина...

Од њега је зазирао и ловћенски бард:

*Не бојим се од вражјега коџа,
нека га је ко на гори листја,
но се бојим од зла домаћега...*

а Владика Данило, у једном часу, као да правда нагодбе и компромисе што их, и данас, најбољи између нас понекад чине:

*Зло се њрџи од стџраха горега.
Ко се њоџи хваџа се за њјену;
над главом се нагодају руке!*

Он ће до последњег часа тражити меру и миран пут за разрешење сукоба, настојећи да ублажи кривицу проверитеља и издајника:

*Да, нијесу ни криви њолико;
њремаи их невјера на вјеру,
улови их у мрежу ђавољу.
Шџо је човјек? Ка слабо живинче!
Мед за усџа и хладна њриоња,
а камоли млада и ваџрена!
Слаџка мама, но би на удицу:
„Пиј шербетја из чаше свечеве,
ал сјекиру чекај међу уши!”
Стџрах живоџу каља образ честџо,
слабостџма смо земљи њривезани,
нишџава је, него њврда веза.*

У свату-Црногорцу који шенлучи с потурицама и учествује у њиховом слављу, а истовремено супротставља Краљевића Марка, нагнутог делију, „њиховоме” Алији Ђерзелезу, Песник је насликао нашег кафанског националисту, јаког на речима, а спремног на свакојаким труле уступке:

*Бадава се инаџе с Турџима,
кад им лџжу, ка џаиччаг, сахане.*

Драшко у Млецима први је искусио озбиљност обећања којима наше вође још увек наседају:

*Обећа ми и ишџо му не исках.
И џомислих кад од њега џођох:
благо мени јуџрос и довијек (...)
Кад џослијед, све оно излиња,
ка да нишџа ни зборено није.
И џосад му не бих вјеровао
млијеко је да рече бијело.*

Из светских центара моћи свакодневно се емитују поруке које су варијације прекора што га главарима упуђује Мустај-кадија:

*Мало џудсџво, куд си засљеџило?
Не џознајети чистџог раја сластџи,
а борџи се с Бођом и с џудима,
без надања живџи и умиреџи.*

Чистог раја сласти, то су данас дивоте потрошачке цивилизације, и обећање да ћемо се, будемо ли добри и покорни, једног дана приближити трпези за којом уживају наши добротвори и саветодавци. Војвода Драшко нема најбоље мишљење о њиховој мудрости и интелигенцији:

*Богаијијех бјетие њо̀големо;
од богаијстїва бјеху њолудели,
деїињаху истио као бебе,*

чиме се може објаснити и степен незналаштва при недавном мешању у наше послове.

И ова слика верно приказује наш положај у последњој деценији XX века; тај се положај само наоко побољшао:

*Вражја сила одсвуд оклоїила.
Да је игде браїиа у свијетїу
да њожели, ка да би њомо̀га.*

Паметарима који боље од нас знају како да се, по највишим стандардима, разреше вековне балканске невоље, Кнез Роган одбрусује:

*А мудар си и књижевник, кажу.
Учио си књиџу у Цариџрад,
на некакву ћабу њриїврдїо.
Али їи се јошїї хоће њаметїи –
їоїежа је ова наша школа,*

док Владика Данило, на један ондашњи ултиматум, одговара опоменом која је, и сада, у пуној важности:

*Коме закон лежи у њоїузу
їраџови му смрде нечовјешївом.*

Није ли то смрад ослабљеног уранијума, који је допро до свакога од нас?

Именован је и наш најтежи, најружнији сан, који нас прогони и ноћу, и дању:

*О Косово, џрдно судилишїе,
насред њебе Согом заїушио!*

Све је нашем највећем песнику још онда било јасно, а ствари су се данас разјасниле и онима који су дуго држали главу у песку. Свима, осим онима који воле лаж и живе од лова у мутној води.

И то је прва погодба нашег отрежњења и преображења: пуно разумевање онога што нам се у последњих петнаестак година дешавало; за то разматрање довољно је коришћење здравог разума. Вечни кнез и владика наших песника ту је, да нам пружи подстицај и помоћ.

Коначно излазимо из детињства, из не-свести и нејасноће. Прегледност и провидност, које су се откриле нашем очињем виду, прилично су непријатне и обесхрабрујуће. Изронивши из мрака, навикавамо се на опстру, болну зимску светлост. Што рече Еклезијаста: нису нам ове године миле. Лакше је било у полумраку, са варкама и само-

обманама. Људски род тешко подноси превелику дозу стварности, стих је песника кога смо пре равно педесет година, у време кад сам објавио прве гимназијске стихове – страсно откривали. Главнину животног века најчешће смо трошили како нисмо хтели, како је било по вољи јачима, а сад смо одговорни за оно што смо чинили и, још више, за оно што нисмо чинили. У довршеном, и у пропуштеном, ништа се накнадно не да поправити. Околности су се превише поигравале са нама, а ми смо на њих премало утицали.

Прибирамо се у похараном окружењу, на јаловој чистини, у вишеструко осиромашеној земљи, без живородне тајне, без тајне у којој је снага опстајања. Наши измишљени пријатељи окретоше нам леђа у најтежем часу, што је можда и добро: више се нећемо ослањати на трулу даску. Кућни простор се осуо и стеснио, сатерани смо у обор некадашњег пашалука, а и нас, живих, у том је обору све мање. Привредна делатност је замрла, тргујемо светским бофлом и оним што нисмо сами произвели; књиге, које по навици такорећи, пишемо и објављујемо, штампају се у тиражу од 300 до 500 примерака, колико у време Доситеја и Вука. Програмирано и наметнуто споља, сиромаштво се на нашем тлу примило у традицији која нам није блиска и позната, онако како се укоренило у земљама Трећег света. Дошло је до вишестраног осиромашења, појаве су се ружно пројасниле, тежње разголитиле, показале су се тешкоће и празнине којих раније нисмо били свесни. Сад смо у истини, а она је болна, али и окрепљујућа. Лак и угодан живот залечује многе метафизичке патње, док их несташица пооштрава. Наши су преци често живели у природној оскудици и богомданој немаштини; сиромаштво као казну досуђену из великосветских центара моћи они нису познавали. Ни у највећој немаштини нису се осећали голаћима и убогима. У протеклих педесетак година, почели су се навикавати на погодности и достигнућа богатог, развијеног света, а да их нису суштински и трајно освојили, па нам је нагло завртање славине утолико теже пало. Главни извозни производ, стратешки положај, изгубио је цену на светском тржишту; за такво стање, као ни за распад државе, нисмо се спремали.

Све вам је ово познато као и мени, па и ближе и познатије него мени; нема потребе да вас на ове истине подсећа један у свет одлутали песник. Он, као честица која се, и по страни, покорава законима своје галаксије, живо и дубоко осећа кретање масе од које се удалио. Стиснутих зуба, кријемо незнађе; жудимо за изласком у живот, за препородом, а он тече тако мучно и споро; понекад се чини да још није почео. Кажу нам да смо у транзицији, дакле, у једном процесу без јасно утврђеног почетка и краја, са прешироким и свеобухватним циљем. У оваквим, прелазним, лоше омеђеним раздобљима, у међувремену и међупростору, у проређеном ваздуху, ствари немају пуну тежину, ди-

сање је отежано, лако се одајемо црној забави јадиковања. И ту, још једном, имамо недостижни образац у монолозима Игумана Стефана и Владике Данила...

Шта може песник у оваквом, оскудном времену, и у осиромашеном, збуњеном племену?

Може врло мало, и врло много. Већ и само одржавање језика у делотворном стању његов је незаменљив допринос духовном здрављу заједнице. Предвођен маштом, играчицом на конопцу у служби слободе, може да отвара видике преко којих су навика и свакидашњица бациле непрозирну завесу. И може да одржава пламичак историјског сећања, које и само тиња у предворју имагинације. Његово је да, у суочавању са познатим и датим, открива клице неочекиваних могућности живљења и мишљења; да, по савету Бодлеровом, рони на дно непознатог, како би, тамо, пронашао ново. Он ради за наду и онда кад слабо верује у њу. Нада је све што нам је остало, она је безмерна. Расправљајући о међусобном условљавању вере и наде, Тома Аквински се позива на један став из *Посланице Јеврејима* Апостола Павла: *Fides est substantia rerum sperandarum*. Вук то место даје као *Вјера је тврдо чекање онога чему се надамо*. Од тврдоће нашег чекања, од силине усредсређења, зависи хоће ли једног дана доћи то што нам се понекад чини немогуће.

Нужно је, крај овог старог огњишта хришћанске цивилизације именованом Жича, рећи да је порекло Поезије и духовности заједничко: темељна књига наше вере сачињена је у версетима. Она нам је дала Реч која двадесет векова одјекује у духу и у слуху. Остаје оно што је записано; због тога се и Матеја цариник латио пера. Изговорено се разлеће, попут мушица, у недођију. У оно време, баш као и данас, постојали су овлашћени писци, тумачи и браниоци владајућих догми, фариесеји и скрибенти, писци политички исправних уводника, такорећи, док су на другој страни капали и окапали истинотражитељи. Они, који су у поседу једне, беспоговорне, званичне истине, упорно нас, кроз целу историју, саветују да будемо реални, да погнемо шије, да се покоримо пред јачим. Наш први и највећи песник није прихватао такву реалност; и нада има своју реалност: призивајући је, она је чини могућом.

*Нека буде борба нејресџана,
нека буде шџо биџи не може, –
нек ад џрождре, џокоси саџана!*

Песник се може уморити, може запасти у очајање и незнање, и певајући о свом клонућу, донекле га речју превазилазити, али он не може прећи у непријатељски табор, онај у коме су поробљивачи и силници. Он је непобедиви борац и кад голорук излази у арену. Сви окупатори, по обављеном послу, проповедају рад и ред, мир и прихватање свршеног чина, толеранцију и нормализацију. Тај је мир, знамо, поми-

рење са њиховим господарењем, са поразом, са понижењем. Трпељивошћу покорених, насиље се учвршћује; онај, који је покушао да се брани, изводи се на суд за ратне злочине; хајдук робља везанога суди хајдуку који му је пружио отпор. Наша је традиција поема немирења, нетолеранције према злу. Нема данас ни једног српског песника који се помирио са злом, иако се оно, поново, позива на историјску нужност. Припузе и лижисахани – ликујући над колективном несрећом – објашњавају наш пораз лошом проценом прилика на међународној сцени, националном уображеношћу и глупошћу. Мали народ би се, по њима, морао одрећи саме идеје чувања достојанства. Све то, у *Горском вијенцу*, боље од њих, образлажу Мустај-кадија, Скендер-ага и остали изасланици окупаторске силе.

У црној деценији, коју никад нећемо заборавити, са посебним је жаром исмевана идеја небеског народа, па је прилика да и о томе кажем коју реч.

Сваки је народ небески у мери у којој настоји да превазиђе земаљски оквир свог постојања па, живећи како може и мора, сања о вишим, јачим облицима испуњавања своје судбине. Ко не тежи немогућем, неће остварити ни оно што је могућно. Небеска димензија живљења је унутрашња тајна сваког бића. Можда није упутно превише причати о њој, бусати се у груди својом изабраношћу и изузетношћу, па опет, ругање небеској димензији колективног трајања је, у најбољем случају, nihilистичко очајање малодушних. Да бисмо опстали у земаљском и стварном, морамо повиривати у надземаљско и онострано. Нови усрећитељи би да нам одузму право на повиривање у надстварност. Баш као и они које су, на крају педесетогодишњег хладног рата, победили, и они обећавају рај на земљи. Потврдило се, још једном, да зло у историји побеђују управо они који су исти, или још гори: добро се у овакве обрачуне не меша, оно делује другим начином, у другим правцима. Јучерашњи усрећитељи су мислили да се рај на земљи остварује без помоћи Вишњег, и против Њега, а ови, садашњи, Богу су доделили звање финансијског саветника и покровитеља, па су на својој националној новчаници исписали гесло *In God we trust* (*Ми верујемо у Бога*). Бивши усрећитељи су наступали са човекољубивом и правдољубивом реториком, док садашњи не пате од таквих обзирности: шкрти, грамзиви и саможиви, они од првих корака транзиције показују како ће им рај, кад га на земљи остваре, изгледати. Загађују све што је у нама и око нас здраво и природно, од воћа и поврћа, до воде и ваздуха, од жита и хлеба, до језика, од међународног права, до права на рад и живот.

Њихови претходници су рад свели на какво-такво, слабо плаћено запослење; ови нови су га прогласили за привилегију срећника. Знамо: у тренутку кад се огромна већина наших сународника бори да прежи-

ви, кад штрајковима и блокадом путева покушава да заустави немили ток ствари, кад захтева било какав посао који би омогућио голо преживљавање, знам да је готово непристојно говорити о ослободилачком смислу рада и људског стваралаштва, тим више што су ту врлину рада истицали и управници концентрационих логора. Па ипак, на Песнику је да, бар повремено, укаже на ту функцију људских делатности. Све што нас окружује, што нас надахњује и радује, настало је радом. Најпре, деловањем Творца, који је у оних шест дана морао добро засукати рукаве да би покренуо сањиво, себи довољно ништавило, запалио милијарде звезда, дао правац рекама и планинским венцима, све до учртавања љупких појединости наших завичајних брда, падина и осоја. То су дело наставиле разноврсне енергије заробљене у тзв. Природи, да би му човек, златар-минијатуриста, додавао складне украсе и прилагођавао га својим малим, људским потребама, жељама и могућностима. Рад нас непосредно укључује у подухват Створитеља; независно од тога како га међусобно обрачунавамо и плаћамо, он је сам себи највећа награда. Осуда на нерад или на бесмислени рад највећа је казна што ју је човек човеку смислио. Нови усрећитељи нас уверавају да је рад претежне већине човечанства сувишан; њима се више исплати да нам бацају мрве са својих трпеза, него да нас укључе у производњу чији је циљ трка за профитом и бесконачно увећавање капитала.

Није на сваком песнику да пева о овим проблемима, и не верујем да је Миљковићева замисао о преношењу Марксовог *Кайишала* у стихове уистину остварива; свеједно, где год био, у којем год кључу певао, он се, макар у себи, безречно, мора поставити према кључним питањима епохе. Борба против новог таласа рашичовечења и отуђења и наша је борба, и често се чини узалудна, па ипак, одустајања ту нема. Песнику нашег највећег метафизичког пева, *Луче*, није било испод части да, у *Вијенцу* и *Шћејану Малом*, помене незапочети посао око регулације река, или да се осврне на лоше стање путне мреже (*Пушјеви су наши ка грозница*, наводим по сећању). Њему је било много теже него нама. Кад је тешко, кад је најтеже, у извесном смислу је и најлакше: судбински смо усмерени, чинимо само оно што треба и што се мора.

Научиће њесан, саветује нам Песник. *Научиће језик*, одјек је те поруке на почетку XXI века, изречен приликом обележавања двестагодишњице устанка, према сценарију једног мудрог писца, нашег суграђанина. Научите тачна значења речи, да бисте знали куда идете, шта говорите, и шта чините. Језик је тврђава коју, срчаније од других, морају бранити писци; окупатори, и њихови домаћи помагачи, у ту тврђаву немају приступа; они се језиком служе у издавању наређења, а ми му служимо. Језик је шифра наше душевности, последња линија наше одбране, наш тајни код. Сабрани у њему, чувамо најважније што имамо: памћење, смисленост, боју гледања и доживљавања. У отпору

освајачима решеним да, као скакавци, опусте земљу свуголику, реч је наше најјаче оружје. Освајачи су постигли неке ефемерне успехе, променили су називе фирми у центру престонице, англифицирали киоске и дућанчиће, али у бруј матерње мелодије нису продрли. Матерња реч је све што имамо, и она има само нас. Нововековни рационализам, чији је најјачи аргумент и највеће постигнуће Новац, а циљ општа проточност роба, капитала и информација, према потребама јаким и богатих, покушава да нас излечи од памћења, од историје, од илузија, од песме: без успеха; све је то укопано и очувано у нашем језику. Памћење је непоткупљиво. Сиротињи се, у овом часу, нуди много више од 30 сребрњака да изда двојицу бегунаца и одметника, и она одолева искушењу. Са пет милиона долара могу се решити сви земаљски проблеми, до краја живота, али и створити неки који су, у смрти и у вечности, нерешиви. Једна од тајни нашег језика је и клетва пала на Вука, Вукашину и Вујицу.

Чекамо преображај, призивамо га у литијама и процесиама, а духовна обнова је, вероватно, већ почела. Муке и искушења кроз која смо прошли неизбежно ће се уобличити у један нови квалитет свести и промишљања. Васкрсења не има без смрти. Године 1999. ми смо доживели историјску клиничку смрт. Наше осећање и разумевање света освојило је горку, раније непознату нам зрелост. Нови Господар над Војскама протресао је и наелектрисао сваку нашу живу честицу, узбуркао наш животни простор, прекинуо наш самозадовољни дремеж. Као да без земљотреса нисмо могли доћи себи, и као да нас непријатељи, боље од пријатеља, терају да идемо путем који нам највише одговара, да будемо и останемо оно што смо. Неспоразуми са моћницима нису били случајни; неправда нас је окрепила и уозбиљила. Превише смо рачунали на правду и на право, на свеопшту добру вољу, на предусретљивост и разумевање. Заборавили смо савете Владике Црногорског, прикљештеног у процепу између два опака царства, између неродног крша и немилосрдног неба:

*Свјет̄и је овај т̄иран т̄иранину,
а камоли души благородној!
Он је сос̄тав̄ њаклене несло̄ге:
у њ ра̄иује душа са т̄ијелом,
у њ ра̄иује море с бре̄говима,
у њ ра̄иује зима и т̄ио̄лина,
у њ ра̄иују в̄јет̄ри с в̄јет̄ровима,
у њ ра̄иује живина с живином,
у њ ра̄иује народ са народом,
у њ ра̄иује чов̄јек са чов̄јеком,
у њ ра̄иују дневи са но̄ћима,
у њ ра̄иују дуси с небесима.*

Нашу најмудрију главу свакако не би изненадило понашање Међународне заједнице и начин њеног мешања у балканску кризу, а ми смо се нашли затечени у мери у којој смо се од њега удаљили...

И ми се, данас, уздамо у нараштај који долази; рекло би се да је наша нада нешто заснованија него што, иначе, уз сваку смену генерација, иде. Сазнања што су их млади, при првим корацима кроз живот, стекли, још како би им могла послужити у процењивању нашег стварног положаја у свету, као и у разумевању природе међународних односа, о чему смо ми, и поред свега, имали неких илузија. Коалиција уприличена у марту 1999. отворила је очи сваком ко хоће да гледа. Став мудре обзирности, став спремности на све и свашта, не разрешава нас дужности поштовања ближњег, нити ограничава љубав према животу. Треба се надати да ће нагомилано искуство са другима, и са нама самима, освојити неке врлине које смо ми запостављали: смерност, смиао за самопрегор и солидарност, љубав према раду, строго уважавање људске личности, што ће рећи, људске слободе. За остваривање тих идеала не треба чекати промену свеопште планетарне климе; човекољубље почиње од свакодневног указивања пажње онима који нас окружују, са којима живимо и радимо, пријатељујемо, или се с њима споримо. Испит се полаже пред суседима, пред сапутницима и сарадницима, пред слабима и подчињенима, пред нашим остарелим родитељима, пред нашим женама и нашом децом. За хришћанина, заједништво и узајамност имају врло конкретан облик и садржај. Помози сваком, да би теби сви помогли, и не чини другом оно од чега сам зазиреш! То нису хуманистичке апстракције које, обузете далеким и непознатим људима, превиђају познатог и блиског.

Поезија је со земље, и песници су осетљиве антене народних заједница. Они примају и региструју дрхтаје и трептаје, узлете и тежње, наде и клонућа свог племена. Песници нису предводитељи ни пресудитељи, а ипак, добро је послушати оно што говоре. И онда, кад се чине чудни и настрани, можда су тада једини на добром, исправном путу. Њихова се лудост, тако често, потврдила као највиши облик памети. Страсни обожаваоци Природе, они су се представили као њени жреци много пре него што је настао еколошки покрет. Гомилање неуништивих хемијских отпадака дуж река и на прилазима великих градова они доживљавају као атак на сопствено биће. Родољуби по науку језика, у чијем храму свакодневно држе службу, они су, истовремено, грађани света због заклетве Апсолуту: надахнуће је, увек, универзално и космичко, његов је извор више у невидљивом, него у видљивом свету. У садашњим, нашим приликама, Песник је чувар колективног памћења, и весник једног новог Покрета отпора, борац против користољубиве глобализације што је свету намећу силници. И онда кад шапуће усамљеничку кантилену, далеко од јавних послова, Песнику се не може

десити да га присвоје господари над земљама и војскама. И кад је маргинализован, нечујан, он је довољно присутан да се наслути постојање једног другог, другачијег угла гледања, доживљавања и просуђивања. У бомбардерима изнад Вијетнама, Босне и Ирака летели су, понекад, као специјални гости, фарисеји и писци новинских уводника. Песника, у њима, није било. И кад ћути, ћутање песника је гласно, и часно. Одбио је да служи, да урла с вуковима. Такво држање се плаћа: материјални положај књижевности, и културног стваралаштва уопште, веома је тежак, Песници су гурнути на маргину, и готово да им је добро на њој. И нису сами, на тој маргини. На њој је, донекле, и наша Црква, а она, са окупацијама барем, има дуго, незаменљиво искуство. Кад год је било тешко, стајала је са својим народом. А ето, њој, као и песницима, несвршени ђаци читају лекције о потреби прихватања нискости и ругобе света.

Препорађање живота и обнова духовности су тајни процеси; више им се препуштамо, него што њима управљамо. Неопходан услов за сваку обнову је оно што су мудраци и пророци звали испуњење времена. Једно од таквих испуњења и дозревања дешава се у ове, августовске дане: преображавају се ваздух и вода, лишће и светлост, земаљски плодови и плодови умовања. Упоредо са видљивим, око нас делују и неке невидљиве силе; оне нам, повремено, враћају веру у смисао, то јест, у могућност смислености, а то нам је, рекао бих, најпотребније.